

S iluzí za novým životem. Agitace pro vystěhovalectví do USA v habsburské monarchii

With the illusion of new life. Emigration propaganda to the United States in the Habsburg Empire

Martin Boček / bocek@khv.zcu.cz

Katedra historických věd, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni

Abstract

The study deals with the issue of emigration propaganda in the Habsburg Monarchy during 19th century until the outbreak of the First World War in the context of emigration issues. Specifically, it focuses on the analysis profit by selling one-way ticket to overseas, in fact to USA. This service was provided by agents of shipping companies, who often operated at the edge of the law. The Habsburg monarchy, due to liberalism, did not want to change the established system and tolerated emigration from the country. It never prohibited the operation of agents or travel agencies in its territory and left them relatively calm.

Keywords

Emigration Propaganda, Migration Laws, Habsburg Empire, Migration to USA.

Tento text vznikl v rámci Studentského grantového systému Vybrané problémy z dějin lodní dopravy na počátku 20. století (SGS-2020-023), řešeného na Katedře historických věd FF ZČU v Plzni; Text částečně vychází z autorova předešlého výzkumu a z textu knihy *S nadějí za oceán*. Soupeření lodních společností o zákazníky v habsburské monarchii na přelomu 19. a 20. století. Plzeň 2019.

Úvod

Po roce 1815 byl sice na starém kontinentu nastaven mírový systém, avšak souhra okolností, jako byl sílící liberalismus, řada lokálních hospodářských krizí, technologický pokrok, demografický růst i nespokojenost se stávajícím sociálním statutem, zapříčinily nebývalý rozvoj vystěhovalectví. Z počátku docházelo k odchodu obyvatel rozvinutějších evropských států, avšak od 80. let 19. století se začala rozvíjet emigrace z jižní, střední a východní Evropy. Otázka migrace ze starého kontinentu v 19. a na počátku 20. století především úzce souvisí se socioekonomickými procesy, které se odehrávaly jak v Evropě, tak ve Spojených státech amerických, kam na počátku 20. století směřoval největší počet migrantů. Roli hrály náboženské, politické, ale zejména ekonomické důvody, jež většinou zapříčinily rozhodnutí k emigraci a začaly jasně dominovat při rozhodování potenciálních migrantů. Řada lokálních hospodářských krizí, odehrávajících se na starém kontinentu, zapříčiňovala zvětšující se proud obyvatel směřujících za novými možnostmi do zámoří. Spojené státy americké také v této době platily za oblast, kde je možné naleznout celkem snadno uplatnění a mnohdy došlo až k jejich idealizování. Za touto představou často stáli agenti lodních společností, kteří se snažili zvyšovat svůj zisk na úkor vystěhovalců, jež byli ochotni ve své bídě uvěřit jejich často vybájenému vyprávění. Snaha o zlepšení vlastního života patří do jedné z lidských přirozeností a řada osob tuto svou potřebu nacházela v možnosti změny místa pro život. Pokud bude ponechána stranou nucená migrace nebo řízené přesuny obyvatelstva, pak během 19. a částečně i ve 20. století došlo k největšímu dobrovolnému přesunu osob.

Cílem této studie je tak analýza působení vystěhovaleckých agentů v habsburské monarchii, kteří ve velké míře stáli za neustále zvyšujícím se vystěhovalectvím ve druhé polovině 19. století až do vypuknutí první světové války v roce 1914. Daná problematika v sobě skýtá prostor pro výzkum toho, do jaké míry hrála roli činnost agentů a jejich působení na mysl potenciálních vystěhovalců v procesu rozhodování pro emigraci. Příspěvek se rovněž dotýká problematiky zásahů státní moc a administrativy habsburské monarchie do vystěhovalcké otázky a činnosti agentů. Autor se také zaměřuje na analýzu účinnosti jednotlivých vládních opatření, která měla ve svém důsledku směřovat ke snížení počtu vystěhovalců z území habsburské monarchie.

Vzhledem k povaze tématu se autor příspěvku opírá o vlastní dlouholetý archivní výzkum, který provedl v předchozím období především v Rakouském státním archivu ve Vídni (Österreichisches Staatsarchiv Wien), kde jsou v oddělení Haus-, Hof- und Staatsarchiv uloženy písemnosti týkající se vystěhovalectví z monarchie. Tento archiv rovněž uchovává statistiky a korespondenci zástupců monarchie v zahraničí s příslušnými ministerstvy. Nachází se zde dokumenty zaznamenávající činnost lodních společností na území monarchie či zprávy o sledování agitace pro vystěhovalectví.

Dalším zdrojem pro autora jsou vydané prameny pocházející přímo ze studovaného období. Je možné vyzdvihnout knihu Františka Novodvorského, která představuje jakýsi návod pro vystěhovalectví v roce 1894 s názvem *Průvodce katolika do Ameriky. Der Begleiter des Katholiken nach Amerika* nebo například rakouská práce Richarda Riedla s názvem *Die Organisation der Auswanderung in Österreich. Bericht über die vorläufige Ergeb-*

nisse der im k.k. Handelsministerium durchgeführten Untersuchung z roku 1913. Autor této obsáhlé publikace zde popsal rakouskou vystěhovalickou politiku, působení agentů v monarchii i přepravu migrantů do zámoří. Cennými prameny jsou také dopisy vystěhovalců zpět do vlasti. Je možné zmínit práci Oldřicha Kašpara s názvem *Tam za mořem je Amerika. Dopisy a vzpomínky českých vystěhovalců do Ameriky v 19. století*. Autor ve svém rozsáhlém díle shromáždil řadu dopisů a vzpomínek vystěhovalců, mnozí emigranti ve svých vzpomínkách hovoří jak o příčinách vystěhovalectví, tak o samotné cestě přes moře.

Přestože je možné najít práce věnující se otázce vystěhovalectví ať už z habsburské monarchie nebo přímo z Českých zemí v dlouhém 19. století, samotné téma vystěhovalické agitace je často zmíněno spíše okrajově v souhrnných pracích. V českém prostředí se tématu zevrubně věnuje například Ivan Dubovický ve svém příspěvku s názvem *Lpění na životě. Exil a vystěhovalectví 1848–1918* publikovaném ve sborníku editorky Lucie Wittlichové *Vzkazy domů. Příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí. Emigrace a exil 1848–1989* vydaném v roce 2012. Ivan Dubovický je také autorem článku *Právo a vystěhovalectví. Pokus o historicko-antropologickou interpretaci práva*, kde se věnuje především právnímu rámci monarchie v souvislosti s vystěhovalčeskými zákony. Při studiu migrace z habsburské monarchie není možné opomenout starší, přesto kvalitní práci Františka Kutnara s názvem *Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech v období Bachova absolutismu* z roku 1964, kde se autor věnuje problematice odchodu obyvatel za novým životem ve druhé polovině 19. století. Rozebírá zde mimo jiné otázku legálního vystěhovalectví a zabývá se jednotlivými zákony dovolujícími odchod ze země. Z českého prostředí lze pak ještě zmínit práci Jaroslava Vaculíka s názvem *Češi v cizině 1850–1938* vydanou v roce 2009, autor se zde věnuje jednak otázce vystěhovalectví a jednak analyzuje přijímání migrantů a jejich kroky v nových destinacích. Na tuto problematiku navazuje také kniha Marka Vlhy s názvem *Mezi starou vlastí a Amerikou. Počátky české krajaňské komunity v USA 19. století* z roku 2015, která reflektuje nejnovější poznatky v dané problematice. Tématem agitace v habsburské monarchii se pak zabývají především zahraniční autoři, většinou rakouské nebo německé národnosti. Není možné opomenout starší práci Hanse Chmelare z roku 1974 s názvem *Höhepunkte der österreichischen Auswanderung* věnující se souhrnně celé problematice vystěhovalectví z monarchie, autor knihy se ve své práci dotkl otázky agitace pro vystěhovalectví a své závěry opřel o řadu statistických materiálů, jež čerpal ze starších děl i z archivů. Rovněž poměrně nová práce Kurta Bednara s názvem *Österreichische Auswanderung in die USA zwischen 1900 und 1930* z roku 2017 shrnuje nejnovější poznatky v dané problematice, avšak jak již název napovídá, jedná se o velice komplexní práci, kde je otázka agitace zmíněna spíše okrajově.

S tématem vystěhovalectví z monarchie je také spojena otázka reemigrace, avšak ta není úplně předmětem této studie a zasloužila by si vlastní vědecké bádání. Celkově je ovšem toto téma málo zpracované, protože v řadě statistických materiálů nejsou uváděny počty reemigrantů. Přesto je možné zmínit například práci rakouské historičky Annemarie Steidl s názvem *On Many Routes. Internal, European, and Transatlantic Migration in the Late Habsburg Empire* vydanou v roce 2021, která se částečně věnuje této otázce, ale rovněž zmiňuje problematiku zdrojového materiálu.

Habsburská monarchie jako zdrojový stát migrantů

V první dekádě 20. století pocházela již pouze třetina emigrantů směřující do USA z Velké Británie a severozápadní části kontinentální Evropy. Zbytek na tomto podílu se dělil mezi habsburskou monarchii, Itálii, Rusko a státy na Balkáně.¹ Počátky masového vystěhovalectví z monarchie je možné pozorovat po roce 1848, přičemž se jednalo především o ekonomické migranty, dříve v minulosti stály za rozhodnutím k vystěhování spíše náboženské nebo politické důvody.² V habsburské monarchii byly již od 30. let 19. století uplatňovány liberální zákony, které ve svém znění nebránily masové legální emigraci a pojem vystěhovalec formuloval rakouský právní řád nadále velice vágně: „*Podle § 6 platného patentu z 24. března mohl být za vystěhovalce považován pouze ten, kdo odešel ze země s úmyslem nevrátit se do vlasti.*“³ Rozmach vystěhovalectví umocnilo vyhlášení stěhovací svobody v roce 1867 zákonem z 21. prosince, který zůstal v platnosti až do konce monarchie. Na něj později navazoval zákon z roku 1889 upravující otázku reemigrace.⁴ Především na počátku masového vystěhovalectví z monarchie, tedy od 70. let 19. století, vyžadovali agenti lodních společností podepsaný protokol o tom, že vystěhovalci z Rakouska se již nikdy zpět nevrátí, odchází bez finančních závazků a mají dost finančních prostředků na cestu i pro první kroky na novém kontinentu, což byl vstřícný krok pro vládu ve Vídni. Potvrzení bylo vydáváno místními obecními úřady.⁵ K zavedení protivystěhovaleckých zákonů nedošlo po celé sledované období. Řada osob ovšem odcházela do zámoří jen dočasně a plánovala se vrátit zpět, v některých případech se tak stalo a tento fenomén souvisí především se zlevňováním lodní dopravy přes oceán na počátku 20. století. Značná část migrantů si také představovala, že si vydělají v USA nějaké peníze a vrátí se zpět do rodné země a mnoho z nich to také nakonec udělalo.⁶ Reemigrace tedy byla běžným jevem ve vystěhovalectví, ale jednotliví agenti se cíleně nazabývali tím, na jak dlouho daná osoba do zámoří odejde, důraz kladli hlavně na svůj zisk.

Až do roku 1880 vykazovaly americké imigrační statistiky kolem 20 000 přistěhovalců z habsburské monarchie ročně, avšak národnost nebyla v tomto období důsledně sledována a řada přistěhovalců z monarchie byla označena za Němce. Rovněž přistěhovalci, kteří hovořili italsky, avšak pocházeli například z Tyrolska, Dalmácie nebo Itrie, byli často považováni za Italy, podobně také nebyli rozlišováni Poláci z různých částí rozděleného Polska.⁷ Podle oficiálních čísel v roce 1850 žilo v USA kolem 946 rakouských přistěhovalců, ale již v roce 1860 toto číslo stoupl na 25 061, v další dekádě na 70 979 a v roce

1 Migrace z Osmanské říše nebyla v zákonech země právně zakotvena.

2 Dubovický, Ivan: *Lpění na životě. Exil a vystěhovalectví 1848–1918*. In: *Vzkazy domů. Příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí. Emigrace a exil 1848–1989*. Ed. L. Wittlichová. Praha 2012, s. 20.

3 Caro, Leopold: *Auswanderung und Auswanderungspolitik in Österreich*. Leipzig 1909, s. 11.

4 Chmelar, Hans: *Höhepunkte der österreichischen Auswanderung*. Wien 1974, s. 14.

5 Klezl, Felix: *Austria*. In: *International Migration*. National Bureau of Economic Research. Ed. W. Willcox. New York 1931, s. 392.

6 Brunnbauer, Ulf: *Globalizing Southeastern Europe*. Emigrants, America and the State since Late Nineteenth Century. Lanham 2016, s. 93–94.

7 Klezl, F.: *Austria*, s. 395.

1880 se zde nacházelo 124 024 osob pocházejících z habsburské monarchie.⁸ Následně v 90. letech 19. století, kdy došlo také ke zpřesnění statistik a důslednějšímu rozlišování národností monarchie, přicházelo do USA již 50 000 přistěhovalců z Rakousko-Uherska ročně a v posledních letech před vypuknutím první světové války dosáhla emigrace každoročního čísla přibližně 170 000 přistěhovalců.⁹ Právě do USA směřovalo více jak 90 % vystěhovalců, kteří se zde rozhodli vybudovat svou novou existenci. Ze statistických materiálů je patrné, že od roku 1861 do roku 1910 představovali obyvatelé habsburské monarchie 4,2 % všech přistěhovalců do USA. Z jiných statistik pak vyplývá, že v letech 1891 až 1920 představovali přistěhovalci z habsburské monarchie a následných nástupnických států přibližně 20 % celkového počtu migrantů do Spojených států. V roce 1900 se nacházelo v USA ze zdomácnělých osob pocházejících ze zahraničí, podle celních údajů 276 000 Rakušanů, 157 000 Čechů a rovněž i 145 000 obyvatel původem z Uher.¹⁰ Celkově pak do USA v letech 1880 až 1914 přišlo něco kolem 3,7 milionu migrantů z habsburské monarchie, přičemž jen po roce 1900 do vypuknutí války přišlo do USA přibližně 1,7 milionů přistěhovalců z podunajské monarchie a jejich podíl na všech přistěhovalcích stoupl až na 28 %.¹¹ Pro řešení různých otázek byl již v roce 1852 zřízen v New Yorku konzulát habsburské monarchie, který se z počátku soustředil na obchodní záležitosti, ovšem časem se ukázalo, že bude muset řešit i problémy přistěhovalců.¹² Ti totiž často uvěřili agentům nabízející život v zámoří, který nakonec nebyl tak růžový a na úřad se obraceli někdejší obyvatelé monarchie v nesnázích se žádostí o pomoc. Mnohdy šlo o ztracená zavazadla nebo podvedené osoby, které měly v USA slíbené nějaké zaměstnání, které ale nevyšlo, a náhle se ocitly bez prostředků. Tyto záležitosti se dostávaly k prošetření na nejvyšší místa a konzulové často dostávali pokyny zasáhnout ve prospěch poškozených obyvatel habsburské monarchie ať už nějakou finanční částkou nebo prošetřením jednotlivých záležitostí. Přičemž největší nápor nastal na konci roku 1907 a následně v roce 1908, kdy probíhala v USA hospodářská krize.¹³ Ovšem ještě v roce 1899 rakousko-uherský zástupce v USA baron Ladislaus Hengelmüller von Hengervár (1845–1917) psal do Vídně: „*Naše emigrace do USA se od poloviny roku 1880 v neslýchaném měřítku zvýšila. Naši občané, kteří se zde usadili, se nyní počítají na miliony a jen stěží by se hledalo velké nebo průmyslové město či těžební středisko na Jihu nebo v Nové Anglii, kde by nebyli zavedeni ve velkém počtu rakousko-uherské občané. Zatímco naši přistěhovalci zaujímají vedení ve statistikách emigrantů, naše konzulární zastoupení v USA kvalitativně i kvantitativně*

8 Agstner, Rudolf: *Austria-Hungary and It's Consulates in United States of America since 1920*. Berlin 2012, s. 63.

9 Chmelar, H.: *Höhepunkte*, s. 24.

10 Tamtéž, s. 21.

11 Bischof, Günter: *Quiet Invaders*. Revisited. Austrian Immigration to the United States. Innsbruck 2017, s. 7.

12 Vlha, Marek: *Mezi starou vlastí a Amerikou*. Počátky české krajanské komunity v USA 19. století. Brno 2015, s. 61.

13 Österreichisches Staatsarchiv Abteilung Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dále jen OeStA/HHStA), F 15, Aus- und Einwanderungen, Ministerium des Äusseren 1735–1924, Administrative Registratur, Zpráva ministerstva vnitřní, 11. července 1902, Vídeň, kart. 19.

zaostává za středně velkými evropskými státy a zůstává na úrovni 50. let, kdy se naše jediné podnikání v USA zaměřovalo na vývoz bavlny ze starých otrockých států.¹⁴ V této době docházelo ke zlepšení konzulárních služeb monarchie a postupně došlo k posílení zahraničních úřadů o nové proškolené zástupce, kteří měli neustále co dělat. Migranti často pocházeli z Haliče nebo Dalmácie, tedy z méně rozvinutých částí monarchie. Na cestě, spojenou s dalšími náklady, spotřebovali v podstatě všechny své finanční rezervy a následně se pak často dostávali do finančních potíží.¹⁵ Z monarchie tedy odcházelo velké množství obyvatel, přičemž zvyšujícímu se číslu vystěhovalců nahrával také rozvíjející se liberalismus, jež v sobě obsahoval požadavek stěhovací svobody za hranice státu.

Svoboda stěhování

Zasahování státu do vystěhovalcké otázky v habsburské monarchii lze datovat od doby vlády Marie Terezie (1717–1780), jež vydala několik dekretů a nařízení, které výslovně zakazovaly ilegální vystěhování z monarchie a jež stanovily za přestoupení tohoto zákazu vysoké tresty.¹⁶ Ani legální vystěhovalectví nebylo lehké vzhledem k existujícímu poddanství. Změny nastaly během vlády Josefa II. (1741–1790), který omezil práva šlechty a snížil tresty pro potenciální vystěhovalce.¹⁷ V roce 1784 došlo k vydání vystěhovalckého patentu upravující emigraci ze země a došlo k jejímu jasnému vymezení a zlegalizování za předem daných podmínek, které spočívaly především v zavedení pasů.¹⁸ Vzhledem k probíhajícím napoleonským válkám se v následujícím období představitelé monarchie i její obyvatelé soustředili na jiné palčivější otázky a vystěhovalcká otázka se dostala zcela do pozadí až do roku 1832, kdy císař František I. (1768–1835) vydal nové vystěhovalcké nařízení platné pro všechny obyvatele rakouského císařství s výjimkou Uher a Sedmihradska. Došlo k úpravě pojmu vystěhovalce a zároveň měla být udělena amnestie osobám, které se chtěly vrátit ze zahraničí, ale měly obavy z postihu ze strany státu. Další řešenou otázkou představovalo přehodnocení možnosti žádat o pasy. O ty si nově mohli žádat obyvatelé se splněnou vojenskou povinností a nepodléhající závazkům ze strany státu.¹⁹ Pořádek ovšem nepanoval v otázce samotných pasů, kdy si mohl poddaný požádat o několik druhů a rovněž nebyla v podstatě ještě zavedena pasová povinnost při vstupu do jiné země nebo na loď, tato praxe začala být uplatňována spíše až od druhé poloviny

14 Agstner, R.: *Austria-Hungary*, s. 96.

15 Tamtéž, s. 64.

16 Becker, Peter: *Governance of Migration in the Habsburg Monarchy and the Republic of Austria*. In: *National Approaches to the Administration of International Migration*. Ed. A. Perry. Washington 2010, s. 35.

17 Kořalka, Jiří – Kořalková, Květa: *Základní tendence českého vystěhovalectví a české reemigrace do počátku 20. letí*. In: *Češi v cizině* 7, 1993, s. 31.

18 Dubovický, Ivan: *Právo a vystěhovalectví*. Pokus o historicko-antropologickou interpretaci práva. *Češi v cizině* 7, 1993, s. 70.

19 Kořalka, J. – Kořalková, K.: *Základní tendence*, s. 33.

19. století.²⁰ Změny způsobily revoluční roky 1848 a 1849, kdy bylo ze strany obyvatelstva požadováno právo na volný pohyb, a to i za hranice státu. Po zrušení poddanství se uvolnilo stěhovací právo, pas mohl požadovat v podstatě každý obyvatel monarchie a vydávaly je státní úřady. Povinnost prokazovat se pasem na území monarchie při vnitřní migraci skončila v roce 1857, pro zahraniční cesty pasová povinnost zůstala, naopak docházelo k důslednějším kontrolám.²¹

Další úprava vystěhovaleckých předpisů se pak udála v roce 1867, kdy bylo jasné stanoveno, že vystěhovat se může jakákoliv osoba nepodléhající vojenské povinnosti a došlo k uvolnění pohybu.²² Nadále však hrozil postih za nelegální vystěhování. Vystěhovalец, který opustil zemi bez povolení, pozbyl práva dědit. Mohlo také dojít k vydání osob k trestnímu stíhání z USA na základě vzájemné dohody uzavřené roku 1829. Ovšem od roku 1870 se stávali někdejší obyvatelé monarchie po pěti letech obyvateli daného amerického státu a nebylo běžné takové osoby vydávat.²³ V následujícím období do vypuknutí první světové války došlo ještě k několika změnám, například se na cestu nemohl vydat samotný mladistvý do 14 let věku bez doprovodu.²⁴ Rovněž v tomto období panovala rozpolcenost ve vládní politice, jednak se řešil velký odliv obyvatel, tedy potenciální pracovní a vojenské síly a jednak se na přetřes ve Vídni dostávala otázka toho, že vystěhovalectví řeší přelidněnost, hospodářské potíže a odvádí ze země nespokojené osoby. V rakousko-uherské vládě se spíše objevovaly návrhy na omezení možnosti opustit svobodně monarchii, ale liberalismus doby a zájmy monarchie tomu nakonec nenahrávaly až do roku 1914 kdy kvůli válečným událostem končila doba vystěhovalcké svobody započaté již na konci 18. století.

Odlišnější vývoj se odehrál v Uhrách, přičemž vláda v Budapešti prosazovala zákony, které spíše vystěhovalectví omezovaly, změny zde nastaly až s vládním nařízením z roku 1903. Vláda zde bedlivě sledovala emigrační agentury a nastalé změny se týkaly spíše zpřesnění pojmů vystěhovalец a vystěhovalecký agent než okamžitého prosazení stěhovací svobody. Změny se týkaly rovněž lodních společností, jejichž zástupci nesměli nabádat obyvatele Uher k emigraci, museli akceptovat úřední kontroly a vytvářet finanční rezervy pro emigranty, kteří se ocitli v nesnázích. Nicméně žádné z uherských omezení nesnížilo v praxi počet vystěhovalců, ten se naopak po celou druhou polovinu 19. století a v první dekádě 20. století neustále zvyšoval.²⁵

20 Feys, Torsten: *The Battle for the Migrants. The Introduction of Steamshipping on the North Atlantic and Its Impact on the European Exodus*. Oxford 2013, s. 83.

21 *Překlady zákonů ze Zák. říš. na r. 1863 pro Mark. Moravské*. Praha 1863, s. 211.

22 Knapp, Martin: *Obecný zákoník občanský mocnářství rakouského*. Praha 1887, s. 27.

23 OeStA/HHStA, F 15, Aus- und Einwanderungen, Generalia A (1901–1917), Ministerium des Äusseren 1735–1924, Administrative Registratur, Baron Pitner pro hraběte Agenora Goluchowského, 11. květen 1904, Liverpool, kart. 17.

24 Novodvorský, František: *Průvodce katolika do Ameriky*. Der Begleiter des Katholiken nach Amerika. Praha 1894, s. 133.

25 Tamtéž, s. 155–156.

Prodej snového života

V prudkém rozvoji vystěhovalectví hrála značnou roli agitace a vzniklo tak zvláštní podnikatelské odvětví soustřeďující se na osoby, které chtěly začít nový život v zámoří. Za tímto podnikateli stály z počátku především lodní společnosti, které tak částečně získávaly své zákazníky. Svoboda stěhování a nedokonalost zákonů v habsburské monarchii znamenala značný růst vystěhovalectví a jakousi ochranu lodních společností před odpovědností vůči vystěhovalcům, které převážely. Rozvoj lodní dopravy byl v tomto období značný, ještě v polovině 19. století trvala cesta mezi Evropou a Severní Amerikou běžně přibližně měsíc, v první dekádě 20. století pak byla doba zkrácena na 5 dní. Rovněž velikost lodí zaznamenala značný rozvoj a kapacita neboli výtlač lodí se neustále zvyšoval, přičemž loď mohla během jedné plavby pojmout na své palubě až 4000 osob. Rozvoj lodní dopravy se až do roku 1914 nezastavil a byl poháněn jednak zvýšenou poptávkou, zájmem vlád a hospodářskou situací.

Emigrace se stala velkým byznysem a evropská rejdařství profitovala především z cestujících přepravovaných v nejnižších lodních třídách. Právě takto získané finance hrály velkou roli v konečných vysokých ziscích lodních společností, ze kterých pak byly stavěny větší a modernější parníky se stále větší přepravní kapacitou, což zase zapříčiňovalo zlevňování lodních lístků především pro méně movité cestující. Bylo zřejmé, že tento byznys na sebe navázal řadu různých pochybných osob a nekalé praktiky spočívající v uvádění jiné ceně lístků, líčení ideálního bezstarostného života v zámoří a dávání planých slibů. Tato praxe nebyla cizí některým agentům a řada se jich pohybovala na hraně zákonů nastavených právě proti jejich působení a rozmáhání se. V habsburské monarchii se tak postupně vytvořila celá síť emigračních agentů, kteří šířili zprávy o životě v zámoří, často idealizované. Za určitých situací nastávala až vystěhovalcká horečka, jež uchvacovala nejen chudší obyvatelstvo, ale i zámožnější jedince a rodiny toužící po změně. Emigranti se spoléhali hlavně na agenty, kteří jim ukázali prospekty a přečetli jim, nebo je nechali si přečíst informace o tom, že právě nabízená lodní společnost je nejlepší a má nejrychlejší či nejpohodlnější loď.²⁶ Je tak možné říci, že emigrace by patrně nenabyla takových rozměrů bez agitace.

Až do počátku 50. let 19. století byla propaganda v monarchii v podstatě volná, agitační tiskoviny docházely do monarchie bez cenzury a mnohé firmy přímo získávaly a najímaly agenty mezi obchodníky, hospodskými nebo i faráři, přičemž emigrace s pomocí různých náboženských spolků nabírala neustále na síle a představuje samostatnou kapitolu v procesu agitace a vystěhovalectví z habsburské monarchie. Rejdařství cílila záměrně na osoby, které měly ve společnosti jistý vliv a přicházely nenuceně do kontaktu především s venkovským obyvatelstvem. Německá rejdařství se dokonce obrátila na rakouské státní úřady, aby mohla v zemi zřídit své agentury s vládní podporou s tím, že očekávala, že by se do případného byznysu mohli zapojit i státní úředníci.²⁷ Vedle

26 Riedl, Richard: *Die Organisation der Auswanderung in Österreich*. Bericht über die vorläufige Ergebnisse der im k.k. Handelsministerium durchgeführten Untersuchung. Wien 1913, s. 35.

27 Helbich, Wolfgang: *Amerika ist ein freies Land*. Darmstadt 1985, s. 15.

různých propagačních materiálů poskytovali agenti informace o cestě, odjezdech lodí a o cenách za přepravu, přičemž jejich odměny pak byly určovány ve finanční výši podle toho, kolik se jim podařilo přesvědčit vystěhovalců k rozhodnutí nastoupit na loď u vybrané lodní společnosti. Ovšem ani to nebylo podle dekretu Dvorní kanceláře z 16. dubna 1833 úplně legální, protože ten ve svém důsledku v podstatě vyzníval tak, že je zakázáno podávat informace o možnosti vystěhování.²⁸ Ve druhé polovině 19. století se pak představitelé monarchie zaměřovali na potírání agitace pro vystěholectví, avšak v různých obdobích převládal i názor, že do emigrace odejdou například radikální živly, především u konzervativně smýšlejících politiků.²⁹ Rovněž bylo zřejmé, že emigrací je řešen nadbytek obyvatelstva hlavně z chudších oblastí jako byla například Halič. Vláda ve Vídni tak spíše upozorňovala na strastiplnost cesty a možný nezdár v zámoří, protože ten mnohdy pak musela řešit vlastní konzulární služba. Často docházelo k podvodům a osoby podílející se na vystěholectví vydělávaly na neznalosti obyčejných lidí. Původní cena dopravy se vystěhovalcům zvyšovala po celou dobu jejich cesty. Příčinou byly různé smyšlené poplatky nebo nucený nákup nepotřebného zboží. Často docházelo k takovému podvodu například s nádobím, přičemž vystěhovalcům bylo řečeno, že na lodích nebude k dispozici a musí si ho tudíž obstarat během své cesty do přístavu.³⁰ O těchto nekalých praktikách jako varováních se mohli vystěhovalci dočíst v některých průvodcích: „*Bídni agenti, krvaví psi zvaní, jakých nespravedlností se dopouštěli na nevědomých, ubohých vystěhovalcích již na cestě k moři.*“³¹

Ani poté, co se přistěhovalci do USA přes útrapy dostali, nemusel končit jejich osud dobře. Mnohdy zde i přes příslib zajištění práce nenalezli nikoho, kdo by na ně čekal. V této oblasti docházelo často k podvodům, jak vyplývá například ze zprávy německého konzula Heinricha von Mayra: „*Opuštění Maďaři byli podvedeni a jsou teď bez zaměstnání v cizí zemi. Jsou rozptýleni po celém regionu, bez jídla a žijí na ulici. Byli nalákáni na práci v železárnách a dolech. Zažívají hodně strádání a utrpení. Říkají, že byli nalákáni agenti pomocí brožur distribuovaných v jejich jazyce po městech ve své rodné zemi, ve kterých bylo zobrazeno štěstí a prosperita, která je měla očekávat.*“³²

Pasivní politika dovolila tedy působení agentům lodních společností, kteří hledali nové zákazníky v monarchii především po úbytku vystěhovalců ze západních zemí a z německého prostoru od 80. let 19. století. Neustále zesiloval tlak na potenciální vystěhovalce či lákání pracovními nabídkami. Pomocí map, brožur a různých letáků se snažili získat vystěhovalce k novému životu a naplnit tak zvyšující se kapacity parníků. Působení

28 Bednar, Kurt: *Österreichische Auswanderung in die USA zwischen 1900 und 1930*. Frankfurt am Main 2017, s. 45.

29 Zahra, Tara: *The Great Departure*. Mass Migration from Eastern Europe and the Making of the Free World. New York, London 2016, s. 29.

30 Novodvorský, F.: *Průvodce katolika*, s. 134.

31 Tamtéž, s. 126.

32 OeStA/HHStA, F 15, Aus- und Einwanderungen – Auswanderung, Kolonisierung und Rückwanderung nach Staaten (1880–1918): Amerika 1 (2. Teil), Amerika 2–21 (ohne 18), Ministerium des Äußern 1735–1924, Administrative Registratur, Zpráva německého konzula Heinricha von Mayra na ministerstvo zahraničí, 3. březen 1880, Washington, kart. 53.

zahraničních agentů s nelibostí sledovalo Ministerstvo vnitra, které již 23. října 1852 vydalo nařízení zakazující působení vystěhoaleckých agentur ve vnitrozemí a šíření prospektů nabádajících k emigraci. Tímto nařízením se řídily i policejní orgány a započaly se zabavováním letáků a brožur souvisejících s vystěhovalectvím. V roce 1863 pak došlo k potvrzení nařízení z roku 1833, avšak od roku 1865 mohli po schválení působit v monarchii zástupci zahraničních lodních společností.³³ Emigrace také byla nadále povolena, a to se neměnilo ani po roce 1867, kdy byl přístup vlády takový, že emigrace je dovolena a nebude trestána při dodržení legálního překročení hranic, ale není přímo žádoucí a mělo by se jí spíše zabráňovat. Jednou z mála vládních zbraní určených k potlačování migrace byl důsledný postup právě proti agentům. Státní úřady volily cestu prosazování policejních předpisů, které byly zaměřeny proti vytvořené síti. Avšak ani zde nepanovala jasná shoda, vystěhoalecké agentury byly tedy zakázány, avšak jednotliví agenti mohli poskytovat informace, ale neměli mít žádný přímý kontakt se zahraničními agenturami a nemohli prodávat lístky do nejnižších lodních tříd, většinou do takzvaného mezipalubí. Úřady tyto osoby sledovaly a čas od času proti nim zakročily. Nadále byla zakázána propagace migrace, včetně brožur pojednávajících o vystěhování, letáků, reklam a zákaz se týkal také propagace vojenské služby v zahraničí, tedy případného verbování vojáků, což také podléhalo přísným trestům.³⁴ Toto potvrzoval zákon z 23. listopadu 1895, ovšem ten zase povoloval provozování cestovních, státem koncesovaných agentur. Ministerstvo vnitra tímto získalo pravomoc omezit vydávání koncesí pro agenty a v zákonu číslo 181 z 23. listopadu 1895 bylo uvedeno: *„Mezi koncesní živnosti, při jejichžto udílení hleděti jest potřebě místní, vřaděny byly ministerským nařízením kancelář cestovní, pokud se příslušná jednání neprovozují společnostmi železničními nebo paroplavebními samými. Jde o zprostředkovací činnost při výdaji jízdních lístků železničních a paroplavebních, o pořádání společenských cest, o expedici cestovních zavazadel a rychlozboží, o vydání poukázek na hotely a o zprostředkování pojištění proti úrazu na železnicích, při tom vyloučeno každé verbování vystěhovalců a napomáhání vystěhovalectví.“*³⁵ Následně došlo k zpřísnění trestů za nabádání k vystěhovalectví, ale vláda i přes své kroky nedokázala emigraci snížit. Nařízení z 21. ledna 1897, se týkalo provozování agentur. Podnikat bez koncese znamenalo pro dotyčného od šesti měsíců do dvou let přísného vězení a povinnost zaplatit pokutu ve výši až 4000 korun pro ty, kteří svedli osoby k emigraci pod falešnými záminkami nebo jinak vystěhovalce podvedli. Za přitěžujících okolností mohlo dojít k prodloužení trestu až o tři roky a pokuta mohla být zvednuta až na dvojnásobek stanovené částky. K nově nastaveným pravidlům se například vyjádřil rakouský odborník na hospodářství a diplomat Richard Riedl (1865–1944) takto: *„Pokud musíte přísně dodržovat právní předpisy v oblasti emigrace, znamená to z velké části tento typ podnikání opustit.“*³⁶

Částečně ale všechna nařízení zůstala neúčinná a snaha tvrdě postupovat proti agentům bez licence a trestat jakékoliv podněcování k emigraci vyzněla spíše na prázdno.

33 Bednar, K.: *Österreichische Auswanderung*, s. 46.

34 Tamtéž, s. 42–43.

35 Pražák, Jiří – Fiedler, František: *Rakouské právo správní*. Část druhá. Nástin zvláštní části práva správního. Praha 1906, s. 247.

36 Bednar, K.: *Österreichische Auswanderung*, s. 46.

V monarchii totiž neexistovala dostatečná vůle k prosazování a nebyla jasně stanovena oficiální politika v této záležitosti, přičemž na potírání emigrace trvaly vojenské kruhy, avšak ani ty záležitosti vystěhovalectví nepřikládaly takový význam. Situace tedy byla taková, že úřady tolerovaly neformální rozpravy o vystěhovalectví a často striktně nepostupovaly proti agitaci. Spíše výjimečně policejní úřady provedly razii proti agitátorům a následně s nimi byly vedeny soudní procesy. Například v letech 1889 až 1890 trval proces s emigračními agenty, který získal označení kvůli místu, kde docházelo k podvodům, tedy Wadowice. Místní úřady také vydávaly zvláštní nařízení na oblastní úrovni, které upravovaly verbování pracovníků pro práci v zahraničí, například v Bukovině v roce 1904 a v Haliči v roce 1909.³⁷

Povolena tedy nebyla agitace, ale existovat mohly cestovní agentury či kanceláře, které sice byly pod státním dozorem a úřady je často kontrolovaly, ale jejich provoz byl povolen, pokud nedocházelo přímo k navádění k emigraci. Obtížná kontrola pak panovala u jednotlivých osob, které pracovaly ilegálně a potajmu nabízely informace i lodní lístky, často totiž nepracovaly přímo jako agenti, ale měly své vlastní povolání. Obyvatelé monarchie se obraceli spíše na ně, přičemž o takových prodejcích se všeobecně vědělo, že mají přehled o dění ve světě a mohli by zajistit lodní lístky či mít kontakt na nějakého zprostředkovatele.³⁸ Jednalo se o takzvané subagenty a jedním z nejvýznamnějších zaměstnavatelů těchto osob byl Friedrich Missler (1858–1922). Od roku 1881 otevřela jeho firma své pobočky v městech monarchie, například v Praze, Budapešti, Záhřebu, ale také i mimo monarchii, například v Rize, Sofii a Moskvě. Soustředila se na prodej lodních lístků pro německé rejdařství *Norddeutscher Lloyd* sídlící v Brémách, kterému v letech 1885 až 1923 zajistila přibližně 1,8 milionů přepravených pasažérů.³⁹ Agentura kladla důraz na to, aby její zaměstnanci hovořili jazykem emigrantů a zajišťovala například vlakové spojení do místa odplutí, zpravidla do Brém. Také předávala základní informace o přistěhovaleckém procesu či amerických imigračních pravidlech.⁴⁰ Význam agentur byl i zřejmý v tom, že řada vystěhovalců se ani nezabývala tím, s jakou společností do zámoří odplují, ale spíše o to, jaký agent jim palubní lístky zprostředkovává. Prodejci lístků byli tedy jedním z nejdůležitějších článků řetězu v celém procesu vystěhovalectví.⁴¹ Tento fakt vedl také k tomu, že následně propukl právě mezi firmou *Missler* a ostatními podobnými podnikateli otevřený konkurenční boj plný snahy vzájemného zdiskreditování, udávání a cenové války. Samotné svádění k vystěhovalectví totiž bylo stále považováno za trestné a kanceláře měly mít spíše informativní charakter. Propagace zahraničních lodních společností se sídlem mimo monarchii ale byla pro rakouskou justici těžko postihnutelná. Jako největší problém vnímali představitelé monarchie verbování mladých mužů podléhající povinné vojenské službě

37 Tamtéž, s. 43.

38 Meixner, Wolfgang: *Die österreichische Auswanderung von 1848 bis zur Gegenwart*. Wien 1991, s. 128.

39 Gams, Wolfgang: *Die auf ihre Heimath verzichtet haben. Erlebnisorte der Auswanderungsgeschichte*. In: *Nach Übersee. Deutschsprachige Auswanderer aus dem östlichen Europa um 1900*. Hg. A. Afsari. Postdam 2015, s. 236–237.

40 Brunnbauer, U.: *Globalizing Southeastern Europe*, s. 78.

41 Riedl, R.: *Die Organisation der Auswanderung in Österreich*, s. 35.

a výjimkou nebyly ani nabídky na pomoc s ilegálním přechodem hranic.⁴²

Se zvyšujícím se počtem vystěhovalců si začala vláda ve Vídni na přelomu 19. a 20. století opět uvědomovat nebezpečí odlivu obyvatel a následně začala hledat cestu ke snížení vystěhovalectví. Částečně se inspirovala v Budapešti, kde uherská vláda postupovala přísněji a omezovala více agenty, kteří spadali přímo pod kontrolu ministerstva vnitra. V březnu 1903 prošel parlamentem zákon omezující emigraci a agitaci, ovšem k jeho uvedení do praxe nakonec nedošlo. Vláda v Budapešti si naopak uvědomila, že pokud nemůže vystěhovalectví zakázat, měla by ho kontrolovat a měla by se snažit alespoň o jeho regulaci. Úřady postupovaly proti některým agentům a docházelo i k zatýkání na základě pouhého podezření z agitace. Uherské zákony také zakazovaly vystěhovalectví osobám, které nedosáhly věku 25 let, pokud se nejednalo o děti emigrující s rodiči nebo se zákonnými poručníky. Vystěhovaleckou otázku měl v Uhrách na starosti vlastní uherský královský pověřenec baron Ludvík de Levay, který přímo požadoval, „*aby emigrační zlo bylo ukončeno formálním zákazem*“, ale zároveň k tomu poznamenával, „*zásada osobní svobody, kterou jsme nuceni zachovat, činí přímý zákaz nemožným*“.⁴³ V zákoně se proto jednoduše hovořilo o tom, že je nutné: „*Předcházet emigraci a chránit obyvatele před horečnou emigrací*“.⁴⁴ Bylo ovšem zřejmé, že ani vláda v Uhrách situaci zcela nezvládá, když se číslo vystěhovalců i z této oblasti neustále zvyšovalo.

Vláda ve Vídni rovněž hledala inspiraci v zahraničí. Například se objevily úvahy o zákonech zavedených v německém prostoru, kde došlo k zákazu reklamy lodních společností nabízející jednosměrné jízdenky do USA. Představitelé monarchie nakonec zvolili cestu, kdy mělo být postupováno proti jakémukoliv podezření z agitace. Ovšem to by v důsledku znamenalo vzdání se nastavené liberalistické politiky a zákony tedy nebyly prosazovány důsledně. Vystěhovalectví totiž nebylo žádoucí zcela zastavit, spíše omezit či zpomalit jeho růst.⁴⁵ Na počátku 20. století se tak dospělo k nutnosti potírat agitaci, ale provedení bylo nadále obtížné, protože nebylo možné sledovat všechny osoby, které se mohly na podněcování k vystěhování podílet a rovněž reklama přecházela do ilegální formy.⁴⁶ Problematika byla jasná, rovněž oficiálně proti agitaci mělo být postupováno, ale uvedení do praxe bylo obtížné a fakt, že v podstatě v každé větší vesnici byl někdo, kdo měl s vystěhovalectvím nějaké zkušenosti, situaci ještě více ztěžoval. Vedle toho nadále existovaly přímo koncesované cestovní agentury zastupující lodní společnosti. Řada nařízení ale slavila svůj částečný úspěch, protože část domácích agentů se vzdala prostředkování dopravy do zámoří z důvodu obav z případného trestu zadržení. Často pak zasílali sami na místodržitelství jim došlé reklamní tiskoviny, avšak v monarchii působilo nadále velké množství zahraničních agentů.

42 Chmelar, H.: *Höhepunkte*, s. 125–126.

43 Zahra, T.: *The Great Departure*, s. 38.

44 Tamtéž.

45 Caestecker, Frank: *The Transformation of Nineteenth Century West European Expulsion Policy 1880–1914*. In: *Migration Control in the North Atlantic World*. Ed. A. Fahrmaier. New York 2005, s. 122.

46 OeStA/HHStA, F 15, Agenturen Gergolet 2. Teil, Kromer, H – M (ohne Mißler), Ministerium des Äusseren 1735–1924, Administrative Registratur, Zpráva ministerstva vnitra, 11. července 1902, Vídeň, kart. 19.

Praxe tedy byla taková, že se sledovaly podezřelé osoby, dokonce se o nich vědělo, že jsou to vystěhovalčí agenti, avšak dokázat jim úmyslné svádění k vystěhování bylo obtížné. Problémem také bylo vymezení nejasných pravomocí jednotlivých ministerstev a správních úřadů, nebylo tedy zřejmé, do čí kompetence agenda vystěhovalectví spadá, zda pod ministra zahraničí, financí, hospodářství, vnitřních záležitostí či pod ministra války a každý resort se staral spíše o své zájmy na vystěhovalectví. Například Ministerstvo války zaměřilo svoji pozornost na muže podléhající vojenské službě. Z tohoto důvodu jeho úředníci sledovali přímo zástupce lodních společností, kteří působili v cestovních kancelářích v různých významných městech monarchie, zda nespádají k vystěhovalectví muže podléhající vojenské povinnosti.⁴⁷ Do záležitostí také vstupovaly příslušné policejní orgány, místodržitelství či úřady na jejich úrovni, avšak jednotná politika pro potírání vystěhovalectví, potažmo agitace v habsburské monarchii neexistovala už jen z toho důvodu, že uherská část vnímala záležitost emigrace jako čistě svou vlastní záležitost a nechtěla si z Vídně v podstatě nic diktovat. Úřadům tak zůstávalo jen málo možností, jak proti vystěhovalectví účinně jednotně postupovat.⁴⁸ Tito podnikatelé také často působili v tajnosti a ve svých propagačních brožurách se pojišťovali formulacemi a prohlášeními o tom, že emigraci z monarchie v podstatě nepodporují.⁴⁹ Jednou z reklam bylo například vydávání kalendářů. Společnost *Hamburg Amerikanische Packetfahrt Actien-Gesellschaft* (HAPAG) se takto snažila nalákat potenciální zákazníky pomocí sloganu: „*Kdo jednou buď pro politické smýšlení, obmezování svobody osobní, ukládání stále nových a nových přírůžek, zvyšování daní, stále řidší a menší výděly a konečně i pro víceletou neúrodu Evropy se nasytil, tomu zdá se stěhování ze starého, lidem přeplněného světa, do této nové veliké svobodné země, poskytující milionům dostatek místa a tisíceřých příležitostí k blahobytu – vyvoleným heslem.*“⁵⁰ Míra vystěhovalectví se ovšem s žádnými vydanými zákony vůbec nesnižovala, naopak po celé 19. století a začátek 20. století značně rostl počet emigrantů opouštějící habsburskou monarchii. V první dekádě 20. století se vystěhovalectví etablovalo do formy akceptovatelného fenoménu individuálního zlepšení vlastních životních podmínek. Migranti byli chápáni jako osoby zlepšující si svůj sociální statut.⁵¹ Ke snížení vystěhovalectví došlo až po roce 1914.

47 Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Akten 7, Auswanderung (1911–1912), K. k. Ministerium für Landesverteidigung (1868–1918), Hauptreihe (1868–1918), Politischer Teil (1868–1918), Zpráva ministerstva války, 28. únor 1909, Vídeň, kart. 324.

48 OeStA/HHStA, F 15, Agenturen Gergolet 2. Teil, Kromer, H–M (ohne Mißler), Ministerium des Äußern 1735–1924, Administrative Registratur, Zpráva ministerstva vnitra, 11. července 1902, Vídeň, kart. 19.

49 Dubovický, I.: *Právo a vystěhovalectví*, s. 74; Vlha, M.: *Mezi starou vlastí a Amerikou*, s. 73.

50 *Kalendář na rok 1885*. New York 1885, s. 19–20.

51 Fassmann, Heinz: *Auswanderung aus der österreichisch-ungarischen Monarchie 1869–1910*. In: *Auswanderung aus Österreich von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Hg. T. Horwarth – G. Neyer. Wien 1996, s. 49.

Dopisy domů

Jednou z mála cest, kterou vláda ve Vídni razila, bylo vydávání tiskovin varujících před úskalími vystěhovalectví. Noviny přinášely články o životě ve Spojených státech amerických, ale ty ne vždy nakonec vyznívaly kriticky. Vyšla také některá literární díla autorů věnující se popisu strastiplné, nebezpečné cesty nebo líčící obtížné začátky v nové zemi. Důraz byl v takových knihách kladen na stesk po vlasti či nastínění možnosti návratu zpět. Některé tiskoviny přinášely obrázky vystěhovalců z nádraží, čekáren či lodních mol, aby autoři probudili v obyvatelích monarchie smutek a případně je odradili od jejich možného rozhodnutí.⁵² Byly také využívány negativní dopisy o životě v zámoří jako argumentu proti vystěhovalectví. Objevila se řada novinových článků, které hrály na nacionální cítění a byly plné popisu zoufalství a skutečností, že život v nové zemi může být zcela odlišný. Často články také pojednávaly o lodních neštěstích, o ztroskotaných vystěhovalcích či o osobách, které se nedokázaly vyrovnat s novým životem a vracely se zpět do vlasti.

Na druhé straně agitaci prováděli sami vystěhovalci píšící rodinám a přátelům do staré vlasti o svém úspěšném životě v zámoří.⁵³ To, že dopisy hrály skutečnou roli, naznačuje i fakt, že v letech 1820 až 1914 bylo posláno z USA jen do zemí německého prostoru přibližně 100 milionů soukromých dopisů. V nich se nacházelo svědectví a různé zkušenosti vystěhovalců. Dopisy se často četly veřejně a lákaly nepřímo další potenciální vystěhovalce.⁵⁴ Mnohdy šlo o vylíčení lepších životních podmínek z důvodu jakéhosi pocitu pochlubení se či ujištění se, že rozhodnutí bylo správné, nebo prostě proto, aby rodina nebo známí neměli strach. V myslích obyvatel monarchie se postupně ustálily představy o tom, že Spojené státy americké představují místo s politickou svobodou, levnými životními náklady a možností dosažení vysokých výdělků. Tento obraz často vyplýval ze zaslanych dopisů.⁵⁵ Došlo tak často ke zkreslení života v zámoří. Stávalo se také, že dopisy psali sami agenti lodních společností, například do novin, aby nalákali další osoby k cestě. Tyto dopisy se dostávaly do širšího okruhu lidí. V nich byly i smyšlené informace o životě za mořem, k psaní dopisů přesvědčovali pak často vystěhovalce: „*Pokud někdo vypadal inteligentněji a nacházel se již v přístavu nebo čekal ve vystěhovalecké hale na odjezd své lodi, stal se obětí nátlaku, aby napsal dopis domů, ve kterém budou dobré zprávy o ocenění přátelského přístupu a péče agenta, o kvalitě ubytování, velikosti, kráse a rychlosti lodí, se kterou bude odplouvat. Totéž se opakuje i po příjezdu a agenti mají napojení na podnikatele v průmyslových centrech a těžebních oblastech Ameriky, kde jsou vytvářeny nebo získávány další emigrační dopisy [...], které popisují blaho, vysoké mzdy, dobré přeplutí, jsou tak jedním z účinných prostředků*

52 Polišenský, Josef: *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky*. Obecné problémy dějin českého vystěhovalectví do Ameriky 1848–1914. První díl. Praha 1992, s. 12–13.

53 Kutnar, František: *Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech v období Bachova absolutismu*. Praha 1964, s. 22–24.

54 Oltmer, Jochen: *Einführung. Migrationskontinent Europa*. In: Nach Übersee. Deutschsprachige Auswanderer aus dem östlichen Europa um 1900. Von Hg. A. Afsari. Postdam 2015, s. 12.

55 Kutnar, František: *Dopisy českých vystěhovalců z padesátých let 19. století ze zámoří do vlasti*. In: Začiatky českej a slovenskej emigrácie do USA. Zborník statí. Ed. J. Polišenský. Bratislava 1970, s. 216.

agentů.⁵⁶ Právě úspěšní vystěhovalci psali svým rodinám a přátelům do vlasti o životě za mořem. Často ovšem za psaním dopisů a jejich zveřejňováním stáli jednotliví agenti.⁵⁷

Vedle toho ještě vznikaly vystěhovalcké brožury, které vyznívaly někdy neutrálně, někdy byly zaměřeny tak, aby poradily případným migrantům, jak některé záležitosti vyřídit, či jak je obejít. Některé měly vystěhovalce od jejich záměru odvracet a někdy lákaly vyložené k osídlení dosud málo obydlených oblastí. Záleželo pochopitelně na vydavateli. Mnohdy ale stačilo prostě upozornit na úskalí cesty či zmínit otevřeně problémy vystěhovalectví, například v roce 1894 vyšel takzvaný *Průvodce katolíka*, který podobná varování obsahuje hned ve svém úvodu: „*Jeli mnozí za moře, avšak než se rozhodli neporadili se hlavně s Bohem ani s tím, kdo by jim pravdu pověděti věděl a chtěl plnou! Poznali jenom světlé stránky o Americe, země svobody. Přátelé za mořem, kteří snad k cestě osudné je přiměli, o tom, co by tam zlého bylo, nikdy se upřímně nezmínili. Nyní tam za oceánem litují cesty své aneb, pakli dávno již vlast neopustili, slza lítosti uschla sice na tváři, avšak srdce ještě bolestní. Kéž aspoň zůstali z nich dobří občani, jako doma byli. Vrátili by se snad domů někteří, nemají však hmotných k tomu prostředků neb stydí se řečí svých přátel v staré vlasti. [...] Nejprve na srdce kladu tobě otázku: Jak jest s tebou v práci, můžeš pracovati? Umíš pracovati? Chceš pracovati? Co umíš pracovati? Proč se stěhuješ?*“⁵⁸ Zájmem agentů bylo hlavně to, aby byly v nové zemi vystěhovalci přijati a prošli úspěšně imigračním pohovorem, v případě, že by se tak nestalo, vraceli se zpět do výchozí země na náklady lodních společností.

Vláda tak ani v této oblasti neměla jasně převahu, z ciziny přicházely buď spokojené dopisy, nebo ty líčící špatný život plný utrpení, bídy a hladu. Jejich zveřejňování bylo dovolováno v obou případech. Pochopitelně protivystěhovalcká vládní politika využívala právě těch druhých zmíněných případů k odrazení svých obyvatel od rozhodnutí pro emigraci. Za tímto byl částečně i pragmatický důvod, protože osoby, které v USA neuspěly, se pak obracely na zastupitelské úřady a cílem bylo zabránit návratu ztroskotaných a zubožených vystěhovalců. Jedinou možností vlády, jak regulovat vystěhovalectví, byla nakonec propagace vnitřní migrace, převážně do Uher či do získaných oblastí Bosny a Hercegoviny.⁵⁹

Závěr

Na počátku 20. století až do vypuknutí první světové války v podstatě kulminovala jedna z posledních velkých vystěhovalckých vln, přičemž habsburská monarchie v tomto období platila za jeden z největších zdrojových států vystěhovalců. Velké množství obyvatel se rozhodlo najít nový život v zámoří, a to navzdory skutečnosti, že se zde museli vyrovnávat s mnoha překážkami, jako byly vysoké náklady spojené s vystěhováním, jazyková bariéra či neznalost poměrů v cílové zemi. Vystěhovalci rovněž museli téměř okamžitě

56 Riedl, R.: *Die Organisation der Auswanderung in Österreich*, s. 48.

57 Kašpar, Oldřich: *Tam za mořem je Amerika*. Dopisy a vzpomínky českých vystěhovalců do Ameriky v 19. století. Praha 1986, s. 19.

58 Novodvorský, F.: *Průvodce katolíka*, s. 5–6.

59 Vaculík, Jaroslav: *Češi v cizině 1850–1938*. Brno 2009, s. 20–21.

shánět obživu, pokud již neměli svůj cíl jasně daný na základě předchozí domluvy či směřování za již usazenou rodinou, přáteli nebo známými. Za rozhodnutím k vystěhování a jeho zpracováním stáli především agenti lodních společností, kteří profitovali na prodeji lístků. Často přikrášlovali život v zámoří a snažili se přemluvit řadu lidí k životnímu rozhodnutí, a pokud se jim to podařilo, čekaly je poměrně slušné výděvky v podobě odměny od lodních společností nabízejících přepravu do zámoří. Otázka vystěhovalectví a agitace je tedy spolu úzce spojena, je možné říci, že jedno bez druhého by nebylo. Habsburská monarchie od poloviny 19. století představovala velký trh a řada obyvatel, kteří byli nespokojeni se svým životním údělem, vyhledávali agenty lodních společností, aby jim pomohli zahájit jejich cestu za vysněným životem. Realita ovšem byla často úplně jiná, přesto řada lidí velmi snadno uvěřila slibům o zemi za mořem.

Vláda ve Vídni se nechtěla vzdát své liberalistické politiky a provádět důsledné potírání jakýchkoliv forem agitace pro vystěhovalectví, ovšem bylo zřejmé, že odliv obyvatel může způsobovat do budoucna problémy. Čas od času se ve vládních kruzích objevily názory na to, že by mělo být vystěhovalectví přísně regulováno a stanovený postup proti vystěhovaleckým agenturám přísně dodržován, ovšem až do začátku první světové války se k podobné regulaci nepřistoupilo. Odpovědí na otázku, proč se vládě habsburské monarchie po celé sledované období do roku 1914 i přes jistou snahu nepodařilo účinně postupovat proti agentům, může být to, že zákony nebyly prosazovány důsledně. Vystěhovalectví bylo bráno prostě jako fakt, se kterým musí vláda každé země počítat a k provádění skutečné restriktivní politiky nepřistoupila v podstatě žádná z evropských liberálních vlád. V neustále rostoucím počtu vystěhovalců hrála pochopitelně roli agitace, ale spíše prosazovaná opatrně. Zájem potenciálních vystěhovalců vzbuzovaly hlavně zprávy ze zámoří. Snaha o zlepšení svého postavení, možnost svobodně opustit zemi a technologický pokrok působily jako katalyzátory celého procesu. Přičemž hlavním důvodem pro vystěhovalectví zůstávala ekonomická situace. Jednotlivé studované dobové tiskoviny se sice mnohdy zmiňují o odlišném státním zřízení v USA, ale není možné doložit u kolika osob hrál faktor politické svobody skutečnou roli, což není možné zjistit ani z žádných dostupných statistik. Nelze tedy jednoznačně říci, že by agenti prodávali jen iluzi, ale spíše někdy přikrášlenou realitu. Nakonec záleželo na každém jedinci jak se s novým životem a domovem v zámoří vyrovnal.

Postupně si v podstatě všechny evropské vlády začaly uvědomovat nebezpečí odlivu vlastního obyvatelstva a během 19. století přistupovaly k restriktivním opatřením naměřeným právě proti takovýmto prodejcům. Nicméně liberální principy a zájem na rozvoji lodní dopravy také jako ukazatele ekonomické vyspělosti daného státu, nikdy nedopustily zcela prohibiční politiku vůči vystěhovalectví. Podobně tomu bylo i v habsburské monarchii, přičemž ta musela čelit od konce 19. století až do roku 1914 patrně největšímu odlivu svých obyvatel.

With the illusion of new life. Emigration propaganda to the United States in the Habsburg Empire

The issue of emigration and agitation are closely related, and it is clear that one without the other would not have reached such proportions in the 19th and early 20th centuries. The study primarily looks at the agitation in the Habsburg Monarchy while also providing insight into the phenomenon of emigration from Austria-Hungary during the period of mass migration to the USA. Due to liberal laws, local economic difficulties and the desire of the population to change their lives, the numbers of emigrants increased steadily in the second half of the 19th century. Many people in the monarchy were cajoled into making their decision by shipping line agents who were often operating at the edges of the law, and relevant authorities sought to find a way to act against these practices. For most of the 19th century, company agents were able to operate essentially freely within the monarchy, and it wasn't until the end of the century that a directive was enacted to rein in propaganda promoting emigration, although such propaganda was never fully eliminated within the monarchy. This did not reduce the level of emigration, and instead figures rose over the whole of the period looked at.

This study aims to answer the determined research questions, specifically how agitation had impact on emigration. Many people in the Habsburg monarchy were under the illusion that they simply had to be better overseas. However, it must be said that this was often the case, as evidenced by the incoming letters. Also the agitation of emigrants themselves increased the emigration, who wrote to their families and friends in the homeland about life overseas, although often these letters were actually written by shipping line agents. Overall, it was a large business and the commissions for the agents were not small, and the shipping companies were also willing to go beyond the law or the moral point of view in order to maximize their own profits. The topic of agitation for emigration is set in the broader framework of emigration issues and the contact points, which were closely related, are analyzed.

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

